

Hozzászólás

"Egy Apáczai-tanítvány tankönyvjegyzéke" című cikkhez

A Magyar Könyvszemle 1964. évfolyamában a fent idézett cím alatt Mészáros Istvánnak nagyon érdekes közleménye jelent meg.¹⁾ A nagy körültekintéssel és jeles könyvészeti jártassággal megírt cikkel kapcsolatosan azonban nagyon sajnálom, hogy az esztergomi Simor-Könyvtárban őrzött Vergilius-kötet mindenik tulajdonosának saját kezű szószerinti névjelöléséről nem győződhettem meg s ezért meglátásaimat mégsem fejezhetem ki minden tekintetben megdönthetetlen formában. Hozzászólásom ugyanis a Mészáros Istvánénál talán még lényegesebb képet szeretne feltárni, azt ugyanis, hogy a XVII. században a szabadabb szellemi áramlatok szele már nemcsak a polgári, hanem a főrangú osztály egyes fiait is megérintette, bárha ismétlem: csak megérintette. Igaz, hogy a székelységnél, akikhez a vargyasi Daniel-család is tartozott, az osztályokra való tagoltság nem volt áthághatatlan akadály, sőt az ősi székely jog-egyenlőség²⁾ az utódok tudatában és érzésvilágában még mindég csaknem zavartalanul élt.³⁾

Ettől eltekintve, az idézett cikkben a Danielek személyét egy kevés homály veszi körül. E homály már János fejedelmi főudvarmesternél, Bethlen Péternek /a fejedelem unokaöccsének/ külső országokbeli tanuló társánál kezdődik, ugyanis a 17 esztendőes Bethlen Péterrel, a 26 éves Kornis Mihállyal, a 14 esztendőes Bethlen Jánossal, a 15 éves Abaffy Lászlóval, a 26 esztendőes Töltségi Istvánal s a 23 éves Tornai Gáspárral együttesen a 17 esztendőes Daniel János /a Mihály és Mihálcz Borbála fia/ 1626 július 26-án i-

1) MKvSzle. 1964: 239-47.

2) Endes Miklós: Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története. Bp. 1935. 42-78.

3) Apor Péter: Metamorphosis Transylvaniae. XII. cikkely és Cserei Mihály pótló megjegyzéseinek 13, 15, 19. pontja.

ratkozott be a leydai egyetemre.⁴⁾ Ebből az adatból következőleg tehát nem "az 1600-as évek táján", hanem 1609-ben született. S míg Bethlen Péter egy esztendei itteni tanulása után gondviselővel, u.m. Cseffei László főispánnal, Fálóczi Horváth János fejedelmi bejáróval s netalán Kornissal, meg Abaffyval Németországot, Angliát, Belgiumot, Franciaországot, Olaszországot beutazta,⁵⁾ addig a többi négy ifju még 1630-ban is Leydában gyarapította tudását. Így találjuk, hogy éppen "Joannes Daniel de Wargyas Nobilis Transylv. Vng." Leydában 1630 április 10-én "publicae disquisitioni subjecit"; filozófiai vitatkozását "De Fortitudine, qvem ... svb praesidio ... Jani Bodecheri Benningii ... publici Philosophiae Moralis ... professoris" tartotta. A 8 levélnyi terjedelemben kinyomtatott disputációt tanulótársai közül Tölcséki M. István, azután Tornai Gáspár, a porosz Mylius Mihály, Bornemisza István, Laskai Matkó János és Bethlen János, mindannyiuk mint kiváló diákok, verssel üdvözölték.⁶⁾ Bárna az üdvözlők között nem találjuk, de a leydai egyetemen már egy év óta itt tanul a 25 esztendőös Medgyesi Pál is.⁷⁾ Az idegen országokba bujdosásra indult Haller Gábor naplójából tudjuk, hogy ugyanezzel a Daniel Jánossal 1630-ban Frankfurtban találkozott, aki ekkor Bethlen János és Tölcséki István társaival hatodfél esztendeig tartott külföldi tanulásából szeptember 23-án tartott hazafelé.⁸⁾

Ugyancsak Haller jegyezte fel, hogy ő maga hasonlóképpen 5 esztendőre terjedett akadémiai tanulása idején többször is küldött haza Daniel Jánosnak levelet s egy ízben éppen "sógor uram"-ként emliti,⁹⁾ tehát bizonyos, hogy jóbarátságban voltak s minthogy Haller nem egyszer emlékezik meg arról, hogy a könyvkötőnek fizetett, ez tehát jó példaképpen áll előttünk, hogy barátja és sógora: a nála több anyagi javakkal rendelkező Daniel János is ugyanígy cselekedhetett. Ezért bizonyos, hogy nemcsak ez az egyetlen

4) Archiv N.F. XVI. 206.

5) Szalárdi. 63. - TT. 1881: 196. - Nagyenyedi Album. 1926.79-100.

6) RMK. III. 1456.

7) I.h. III. 1458. - Archiv N.F. XVI. 207.

8) ETA. IV. 5.

9) I.h. IV. 10, 12, 14, 19.

Vergilius-kötet képezte könyvtárának állományát s minthogy az ő utódai mind iskolázott férfiak voltak, ezért azok sem hányták el apjuknak 1653-ban bekövetkezett halála után reájuk maradt könyveket, legfennebb a fiutestvérek egymás között megosztották. Éppen ezért jogosan feltételezhető, hogy a Vergilius-kötetbe akár jóval később is bejegyzett művek egy része már az ő könyvtárából eredt. Jóllehet Daniel János leydai tanulása idején a puritánizmus szelleme még nem nagyon érintette meg Hollandia e kiváló egyetemét, de hogy a Daniel-féle könyvsorozatban már Ramus, meg Amesius-művekkel is találkozunk, bizonyítja, hogy Daniel János előtt mégsem lehettek ismeretlenek e kiváló elmék törekvései, amelyekre történt reátalálását netalán más egyetemeket is megjárta tanulótársainak köszönheti, mint például a polgári származású Laskai Matkó Jánosnak, aki 1631-ben tartott akadémiai vitatkozásának ajánlásában Danielt barátjaként nevezi meg,¹⁰⁾ vagy Debreczeni Simonides Gáspárnak, vagy Kereszturi Biró Pálnak, az Amesius-tanítványok közül pedig Kapornai Tornatoris Péternek.

Daniel János tehát 1630 október végére érkezhett haza s ezért csak ezután házasodott meg, ennél fogva Péter nevű fia nem születhetett 1624-ben, sőt ismerünk egy lakodalomra hívogató levelet, amellyel ugyane Daniel János özvegye: árva Gerendi Zsófia 1672 július 29-re közli Péter nevű fiának borsai Nagy Tamás Zsófia nevű leányával /Maros-/ Hévizen tartandó esküvőjét.¹¹⁾ Minthogy pedig a hívogatást maga az édesanya végezte, ezért nagyon valószínű, hogy ez a fia eleddig nőtelen, tehát csak husz és egynehány esztendősen lehetett s ennél fogva semmiképpen sem volt Apáczai-tanítvány, ellenben ez a Péter, aki 1632-ben került a fehérvári kollégiumba, a Daniel János testvéröccse lehetett. A Mészáros István által megnevezett Ferenc sem születhetett 1628 táján, éppen ezért vagy csak később látta meg a napvilágot, vagy pedig János másik öccsével volt azonos. Maradna még a harmadik fiu: Mihály!

Kétségtelen, hogy - amint már Bán Imre is észrevette - Apáczainak föltétlenül volt valamelyes köze Daniel Jánoshoz: "nem lehetetlen, hogy valamelyik fiát már a kollégiumban oktatta."¹²⁾

10) RMK. III. 1470.

11) GenFüz. 1910: 126-27.

12) Bán Imre: Apáczai Csere János. Bp. 1958. 58.

Mészáros István ehhez nagyon helyesen hozzáfűzi Apáczai fehérvári beköszöntőjének azokat a szavait, hogy hazájától való távollétében megvédelte őt a rosszakaróinak "rágalmazó nyelvétől" s ha-zaérkezése óta is éppen úgy pártfogolja, mint azelőtt.¹³⁾E jelen-séget valóban szükséges volt megismételnem, minthogy ebből az vá-lik valószínűvé, hogy - jóllehet a fehérvári iskola akkori akadé-mikus mesterei közül Keserői Dajka Pál, Szenczi Molnár János, Csa-holczi Pap János, Gidófalvi Csulak János, Veresegyházi Szentyel János, Árkosi Mihály Benedek csak a gimnázialis osztályokban ok-tattak, - azonban a nagydiák Apáczai velők való beszélgetés köz-ben mégis megismerkedhetett a hollandiai és angliai puritánus esz-mékkal s éppen ezért a netaláni magántanítványai apjának, vagy bátyjának személye, gondolkozása és könyvtára még jobban megerő-sítették kialakulni kezdő eszmevilágát. Ezzel szemben a kollégium öregdiákja - mint magántanító - mégis aligha ismertethette meg alsóosztályos tanítványaival mindazokat a műveket, amelyeknek tar-talma, vagy iránya nem foglalt helyet az iskolai tanmenetben, vi-szonyt pártfogója a tudományra szomjas és a merev korlátok alóli felszabadulásra vágyó ifjút fogadta jóindulatába és vette védel-mébe rosszakaróival szemben. Külsőországokból történt hazatérése után Apáczai Fehérvárott a gimnázialis osztályokban tanítva, nem lehetetlen tehát, hogy itteni tanítványai között megint találhat-nók valamelyik másik Daniel fiút, ámde ha ez így lett volna, a gyermeki tudományok elvégzése után a felső évfolyamokra Apáczai-val együtt átjött volna Kolozsvárra, ebben az esetben azonban Bethlen Miklós föltétlenül megemlékezett volna róla, mint tanuló-társáról.

Apáczai - sajnos - nagyon korán elhunyt. Halála után az ő szelleme és tanítási módszere Porcsalmi lektorban még élt és ha-tott, ámde nem szabad többet tulajdonitanunk e kiváló nevelőknek, mint ami a valóságban megtörtént. Hiszen Porcsalmi elfáradva a küzdelmes s több, mint negyedszázados tanítói pályán, ezt 1668-ban a lelkipásztori állással cserélte fel. Ezzel itt most meg is szakadt Apáczai szellemének ható ereje, mert utána 1665-ben Tol-nai István orvos, Porcsalmi után pedig 1668-ban Pataki István ren-deltetett a kolozsvári kollégium élére. Mintketten azonban ugyan-

---

13) RMK. II. 785.

csak haladó gondokozásuak, átítatya Cartesius, illetőleg Coccejanus szellemével; ők most már kevesebb akadállyal küzdve vihették be nevelői működésükbe az Apáczaikora óta még jobban kibontakozott nyugateurópai haladottabb felfogást. Tehát Dániel Jánosnak Mihály fia révén való Lőriñc nevű unokája, aki apjától 1674-ben sorozta tankönyvei közé a Vergilius-kötetet, már nem az Apáczaik, hanem a Tolnai és Pataki által megszervezett tanrendszer neveltje.

Mészáros Istvánnak nagy körültekintéssel és lelkiismeretes kutatás alapján összeállított dolgozatának még egy, különben csekélyebb jelentőségű pontját is szeretném kijavítani. Ugyanis a felsorolt könyvjegyzékben, amely különösen nagy jelentőségre emelkedett az egyes címszók azonosítása által, találtam egy helytelen megfejtést is. Bárha magam sem tudom senkivel sem azonosítani a "Johannes Curi a"-nak megjelölt szerző személyét, legyen - ám - ez a név a leírónak tollhibája, akár pedig alig kibetűzhető betűvetése, de semmiképpen sem rejtheti a "Cseri" családnevet. Jól tudom ugyanis, hogy az elmúlt századokban - a főembereket ide nem számítva - mihelyt bárki is elhagyta szülőföldjét, avagy állandó tartózkodási helyét, többé már nem nevezték őt az otthon ismert családi, hanem minden esetben csakis származási nevén. Ezért tehát Apáczaikat sem mondotta soha senki Cseri Jánosnak, sőt irni meg éppen nem irhatták így, hanem csak egyszerűen Apáczaiknak, vagy pedig a más, Apáczáról származottaktól való megkülönböztetésül: Apáczaik Cs.-nek, vagy Apáczaik Cseré-nek, későbbben pedig filiációs megkülönböztetéssel: Apáczaik Cseri-nek.¹⁴⁾ Ezen kívül - Mészáros István nagyon helyes feltételezése szerint is - bizonyos az is, hogy a Vergilius-kötetbe bejegyzett könyvjegyzék az 1670-80-as években keletkezett, ezért az akkori alsóosztályos tanuló, sőt még diák is már csak legfennebb ha hallomásból ismerte Apáczaik nevét, ennél fogva még az Encyklopédia címlapjáról másolva sem irhatta a "Tsere"-t, "Czeri"-nek, nemhogy a származási nevet egyszerűen csak elhagyhatta volna. Ennek következtében megfordult az is a fejében, hogy a közölt vezetéknev - a "de" előljáró szócska kifejejtése ellenére is - netalán a svájci Chur városka nevét rejti, amelynek latin alakja éppen Curia; személy szerinti viselőjére azonban semmi adatom sincsen.¹⁵⁾

14) Lásd: Adattár II. kötetébe sorozott "Miért Csere és miért nem Cseri?" c. cikkemet.

15) Szintén Curia a latin neve Hof és Königshofen német városoknak.